

En solskenshistoria

Att bronsålderns nordbor dyrkade solen tycks vara en grundmurad sanning för arkeologer och andra. Ett starkt argument anses hällristningarnas cirkelformer vara. Men arkeologen **Jonathan Lindström** ifrågasätter solteorin. Artikeln har tidigare publicerats i Populär arkeologi 2018, men detaljer kan skilja.

DET ÄR SJÄLVKLART att vi då och då upptäcker att våra arkeologiska föreställningar inte stämmer. Nyligen väckte det internationell uppmärksamhet att en av de finaste krigargravarna på Birka inte är en mansgrav utan en kvinnograv, vilket stötte på visst motstånd men ändå har accepterats brett. Men vid sidan av genusproblematiken tror jag att det kan finnas andra systematiska och omfattande feltolkningar, som förs vidare av ren slentrian utan att ifrågasättas.

Min huvudmisstänkt är bronsålderns solkult, som en gång för alla tycks vara en grundmurad sanning. Den är så självklar att den helt genomsyrar vårt språkbruk. Bronsålderns bilder i sten och metall omnämns som solkors, solstativ, solvagnar, solskivor, solhästar, solgudar och solsymboler. Solen genomsyrar också den populära versionen av bronsåldern. I Skandinaviens främsta arkeologiska museum, Moesgårds museum i Danmark, står solen i fokus i bronsåldersutställningen, och ett samarbetsprojekt mellan olika museer i norra Europa kring bronsåldern kallas ingenting mindre än "Empire of the Sun".

Bronsålderns religion framställs som en solreligion, där soldyrkarna var besatta av solens dygns cykel. Det här solpaketet innehåller också perspektivet att hållristningarna i första hand föreställer ritualer och bara i andra hand myter, alltså ett slags bildreportage från senaste kultpartyt i

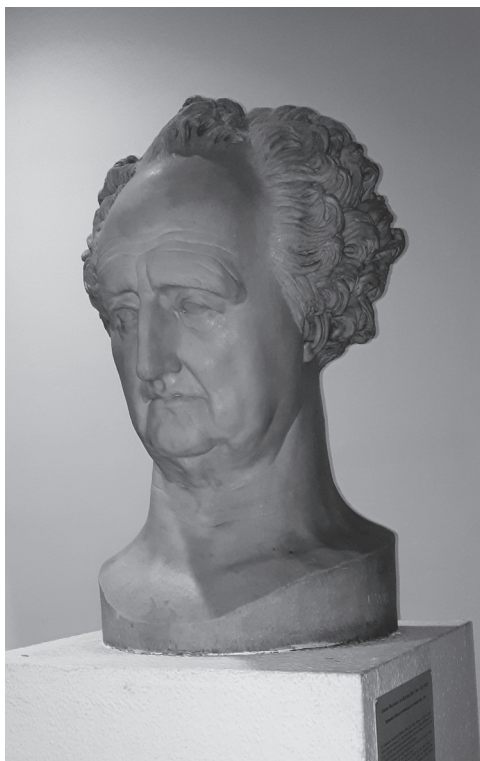
stället för de gudasagor som man annars kunde förvänta sig.

Allvarligare är att den unika solreligion som målas upp för bronsåldern är så annorlunda mot den fornnordiska religion vi känner från skriftliga källor (och för övrigt så gott som alla andra kända religioner). Solreligionen förutsätter därmed ett omfattande religionsskifte vid bronsålderns slut, eller senast framåt folkvandringstiden, för att vi ska nå fram till asatron. Det innebär ett skifte, minst lika omfattande som kristnandet, men utan kyrkans organisation, resurser och skriftkultur. Förbryllande är också att asatron har så mycket gemensamt med andra indoeuropeisktalande folks religioner och myter. Eftersom bronsålderns nordbor med all sannolikhet talade ett indoeuropeiskt språk, måste vi alltså förutsätta att deras tänkta solmytologi var en unik och självständig uppfinning, som hade övertrumpat den mytologi som infördes med det indoeuropeiska språket.

Allt det här är underligt, men ändå accepterat bland många arkeologer. En orsak till detta är sannolikt att tanken om solreligionen i över ett sekel har upprepats så många gånger av inflytelserika arkeologer, att den har blivit en självklar grund att stå på när man blickar ut över forntiden, före de skriftliga källornas tid. Men det är inte bara arkeologerna som badar i sol.

En som var tidigt ute med solkulten var romantikens store diktare Goethe. Han skrev:

Om jag blir tillfrågad om det överensstämmer med min natur att dyrka solen, säger jag ... "Fullständigt!". För det är ... en uppenbarelse av det högsta och faktiskt det mäktigaste som någonsin har givits oss dödliga att uppleva. Jag dyrkar den

Goethe. Marmorbyst (kopia) av Pierre Jean David d'Angers.

i Guds ljus och skapande kraft, genom att vi enbart genom den lever, rör oss och existerar, och tillsammans med oss alla växter och djur.

Med språkforskare som framför allt Max Müller, förvandlades romantikernas soldyrkan till något som framstod som vetenskapligt belagt. Genom filologiska analyser

tyckte sig Müller kunna visa att ursprunget till alla religiösa myter var en uråldrig solkult. Han menade till och med att säga "God morgon" var en solritual. Sedan länge har religionshistorikerna avfärdat hans teorier. Men trots att många samtida forskare var kritiska – en av dem bevisade med Müllers egen tolkningsmetod att Müller själv inte fanns, utan bara var en solmyt! – så fick hans idéer stor spridning.

En ursprunglig arisk solreligion var tilltalande för nationellt lagda germanska folk, som hade tröttnat på de "semitiska religionerna" judendom och kristendom. Den tidens new age-are, exempelvis teosoferna, tog upp solkulten i sin världsbild. Solreligionen kom att kombineras med fantasier om germanernas högtstående ursprung och med antisemitism. Filologin kombinerades med darwinismen för att ge det hela ytterligare vetenskapligt sken, och därmed rasbiologisk förankring. Det var för övrigt i den här atmosfären som Jesus "räddades" från att vara heljudisk genom att hans far påstods ha varit en romersk soldat. Inte german, men åtminstone indoeuropé.

Åren kring sekelskiftet 1900 grundades nyhedniska sällskap, där man ägnade sig åt soldyrkan vid tiden för solstånden, tyska folkdanser, bar runt banér med det urgermanska "solhjulet" som symbol, sjöng "germanska" ballader, läste panteistiska dikter och elddikter och avslutade med att hoppa genom brasor. På 1920-talet brukade general Ludendorff tillsammans med några unga män ge sig ut i skogarna utanför München, tända en brasa och offra hästar till Tors ära. Senare kom nazisterna att instifta sommarsolståndet som en offentlig högtid. Redan 1908 skapades en flagga med hakkorset (en

En ursprungligen åttaackrig cirkelfigur på Hemstaristningen i Uppland, 1400 f.Kr. Under cirkelfiguren finns en livlig scen som möjligen föreställer en jätte i bråk med tvillinggudarna.

Foto: Jonathan Lindström

påstådd livsenergisymbol) inskrivet i en "solcirkel". Den blev en nazistsymbol kring 1920 då den röda bakgrunden symboliserade det ariska blodets renhet. En tanke var att om man över huvud taget skulle ägna sig åt religion, så var solkulten, också kallad solarism eller helioteism, det mest rationella.

Den välkände myttolkaren och kultgrundaren Carl Gustav Jung var övertygad om att människor ärvde kollektiva minnen, biologiskt inskrivna i det undermedvetna. Han och hans assistenter intervjuade därför psykotiska tyska mentalpatienter, vars undermedvetna ansågs vara lättare tillgängliga, och trodde sig på det sättet utforska den nedärvda förhistoriska ariska solreligionen, med solguden i centrum.

Hur påverkades Nordens arkeologer av dessa solkultströmningar? När de under senare delen av 1800-talet allt oftare började uppfatta bronsålderns hällristningar, inte som historiska scener utan som religiösa lämningar, tycks Max Müllers tankegångar direkt och indirekt ha inspirerat dem. Danska arkeologer som Jens Jacob Worsaae och Sophus Müller talade tidigt om soldyrkan och fyndet av solhästecipaget från själländska Trundholm, som publicerades 1903, förstärkte naturligtvis uppfattningen om solens roll. De svenska arkeologerna Oscar Almgren och Oscar Montelius anslöt sig bland andra till tanken på en framträdande solkult och solgud under bronsåldern, liksom senare religionshistorikern Åke Ohlmarks, även om han också såg likheter med asatron. De egentliga argumenten för solkulten var dels att hällristningarnas cirkelfigurer hade samma form som solen, dels sporadiskt och subjektivt utplockade myt-, ritual- och folktroanalogier. Resultatet var en bronsåldersreligion fullständigt unik i historien. Att något sådant kunde accepteras och bli allmängods har rimligen underlättats både av Max Müllers tankegångar och av att den ariska solkulten var så populär, framför allt inom tyskspråkig kultur, som vid den här tiden hade stort inflytande på Norden.

Från omkring 1960 vände arkeologerna sitt intresse bort från religionen, annat än som socialt fenomen. Bronsålderns solmyter och solkult hamnade i träda, men från omkring 1990 blommade de igen, och de senaste tre årtiondena har solen dominerat bronsåldersreligionen, kanske som aldrig förr. Solreligionen tas för given, medan den obehagliga anknytningen till romantiken, ariska spekulationer, jungianer, soldyrkare och nazister har sjunkit in i en glömska som har gjort den rumsren.

I stället tycks den drygt sekelgamla solreligionen på något märkligt sätt uppfattas som något betydligt mer ursprungligt, välbelagt och självklart. Religionshistorikern och arkeologen Andreas Nordberg konstaterade för ett årtionde sedan, att arkeologin ofta har mer eller mindre isolerat sig från den allmänna religionsforskningens utveckling. Försöken till tvärvetenskap har varit vällovliga men inte riktigt fullföljts. Resultatet har blivit att tolkningsmodeller som fångades upp av arkeologerna för ett sekel sedan och mer har överlevt, trots att de är föråldrade.

Alltså, den solreligion som dagens framstående bronsåldersforskare lyfter fram ska inte ratas på grund av ett politiskt belastat förflutet. Det bidrar enbart till att förklara dess tidigare popularitet. Avfärdandet sker helt enkelt för att den är vetenskapligt dåligt underbyggd och mest

**Tolkningsmodeller
som fångades upp av
arkeologerna för ett
sekel sedan och mer
har överlevt, trots att
de är föråldrade.**

bygger på traditionens makt, ett gott exempel på okritiskt grupp tänkande.

Bronsåldersforskare har framhållit att bronsåldern socialt och ekonomiskt på vissa sätt kan liknas vid en första vikingatid. Jag tror att detsamma i viss mån också gäller religionen, det vill säga att bronsålderns mytologi kan ha liknat den vikingatida. Det har också den fördelen att vi inte behöver förutsätta något drastiskt och orealistiskt religionsskifte under mellantiden.

I den fornnordiska mytologin har solen en undanskymd roll. Det finns ingen framstående solgud. Vi får veta att solen dras över himlavalvet av en häst, och i övrigt nämns solen mestadels i par med månen. De två himlakropparna har sin främsta betydelse för tideräkningen, som kalendrisk redskap. Strax efter skapelsen ordnar gudarna deras banor för att de och människorna ska kunna tälja tiden. Vid Ragnarök slukas sol och måne av ulven, vilket blir slutet på människornas tidsålder, världen. Större delen av mytologin handlar i stället om gudarnas olika förehavanden och äventyr, där solen och månen närmast har små, passiva statistroller.

Ser vi nyktert på bronsålderns bilder är det egentligen bara Trundholmsmotivet, hästen som drar en cirkelfigur, som säkert kan sägas föreställa solen (eller månen). Men de avbildningarna är lätträknade; de är bara något dusin, en bråkdel av övriga tusentals figurer bland skepps-, människo- och djurfigurer. Alltså samma proportion som i de fornnordiska källorna. Cirkelfigurer förekommer inte sällan parvis och kan då tänkas föreställa sol och måne.

Cirkelkors har knappast primärt föreställt solen. Dels drar Trundholmsmotivens hästar inte hjulkors, dels blir de

fyra ekrarna obegripliga. Sådana har veterligen aldrig iakttagits på solen. Däremot är det rimligt att tolka ekrarna som det fornnordiska årets fyra högtider markerade i ett årshjul. Att framställa året som ett ekrat hjul, där ekrarna markerar dess indelning, är mycket vanligt inom folklig kultur världen runt. Mer komplicerade cirkeltecken på hållristningarna och även Trundholmsekipaget cirkelskiva kan ha inspirerats av den cirkelformade delen på kalenderstavar, som återgav kalenderns olika tidscykler.

Generöst kan vi också erkänna att den spridda historien om hur två kamrater eller bröder, som de baltiska heliga tvillingarna eller finska Väinämöinen och Ilmarinen, räddade sol och måne undan fångenskap hos någon monst-ruös varelse, förmodligen var populär redan under brons-åldern. Det kan vara den hjältebragden i olika varianter som finns återgiven på bronsrasknivar och på Kiviksgravens hällar. En aspekt av solen kan också ha personifierats

som ett kvinnligt väsen. Inom jämförande indoeuropeisk forskning är en underskön gryningsgudinna på en ö i öster tydligt skönjbar. Gryningsgudinnan kan ha tillhört bronsålderns gudaförsamling och hennes existens antyds av den romerske historieskrivaren Tacitus i dennes beskrivning av folken kring Östersjön i Germania. Fragment av henne kan ha bevarats i beskrivningen av fornnordiska gestalter, som jättinnan Gerd med sina lysande armar och Siv med guldhåret. Inte solkult, men en liten solmyt i alla fall. Sammanfattningsvis är en viktig lärdom att arkeologer å ena sidan inte passivt bör acceptera äldre paradig, å andra sidan inte bör vara ”okritiskt kritiska” och utan granskning slänga hela paradigmet överbord. Så förutsättningslöst som möjligt bör vi söka mönster i empirin, i det här fallet de källor som erbjuds av arkeologin, religionshistorien, indoeuropeistiken och folkloristiken. I övrigt kan vi utfärda samma rekommendationer för bronsålderns som för nutidens soldyrkan. Lite sol är alltid trevligt, men för mycket sol blir fel. ☞

Jonathan Lindström

Referenser

- Lindström, Jonathan. “Allt annat än en solskenshistoria”. *Populär Arkeologi*, nr 5/2018.
- Lindström, Jonathan. “Inget vanligt klotter: Kalenderstaven”. *Populär Arkeologi*, nr 3/2020.
- Noll, Richard. *The Jung Cult: Origins of a Charismatic Movement* (Princeton: 1994).
- Nordberg, Andreas. *Fornnordisk religionsforskning mellan teori och empiri* (Uppsala: 2013).